

प्रकरण सहावे

उ प सं हा र

उ प सं हार

कथा साहित्याचा उगम प्राचीन साहित्यात सापडतो. पूर्वी कथा सांगितली जात होती ती काव्याच्या भाषेत. आख्याने, पदे, महानुभाव साहित्य यात संदर्भ सापडतात. पण 1885 पासून "करमपूक कालखंड" "मनोरंजन कालखंडात आशय, विषय आणि तंत्रविषयक बदल कथेत आले. हरिभाऊ आपटेनी कथा वास्तवाभिमुख बनविली. तर 1920 च्या दरम्यान कथेत प्रादेशिकताही येवू लागली. उदा. वि. स. सुखटणकरांचा "सह्याद्रीच्या पायथ्याशी" हा कथासंग्रह. गोमंतकीय जीवन आले. फडके-खांडेकर युगात कथा-कलेसाठी-जीवनासाठी कला बनली. कथेत प्रेमाचे त्रिकोण चित्रित होवू लागले. स्वातंत्र्योत्तर काळात कथा व्यक्तिप्रधान, घटनाप्रधान, समस्याप्रधान बनल्या.

श्रीमती आशा बगे यांचे लेखन नवोदित कथेच्या अभिव्यक्तीच्या अंगाने आले आहे. त्यांची कथा स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील आहे. या कालखंडात मराठी कथेत मोठ्या प्रमाणावर परिवर्तन झाल्याचे दिसते. दुस-या महायुद्धातून जी नवकथा निर्माण झाली तिने आशय व अभिव्यक्ती यांच्या अंगानी मराठी कथा समृद्ध केली. दलित आणि ग्रामीण कथाप्रवाह या कथाप्रवाहात मिसळल्याने ती मोठी झाली. मराठी कथा समृद्ध झाली. यातून जीवनातील अर्थशून्यता, दुर्बाधता, यांत्रिकता कथेत आली. नवीन कथालेखिका पुढे येवू लागल्या. स्त्रियांचे खास अनुभव, कौटुंबिक जीवन, सामाजिक, मानसिक प्रश्न त्या कथेतून मांडू लागल्या. आपल्या विवंचनाना वाट करून देऊ लागल्या.

काही कथालेखिकांनी सुधारणावादी दृष्टीने ग्रामीण दलित जीवन चित्रित केले. ही कथा व्यंकटेश माडगूळकरांनी रंजनवादी बनविली. नवीन प्रेरणा घेवून कथा लिहिल्या गेल्या. रोमांटिक, अद्भूत व अध्यात्मिक कथेच्या वर्तुळातून ती बाहरे पडून मानसिक आंदोलने टिपून मनोविश्लेषणात्मक बनली. स्त्रीलेखिकांनी अन्यायाविरुद्ध

संघर्ष कथेत टिपला. विभावरी शिरूरकर, आनंदीबाई, लक्ष्मीबाई टिळक, मनोरमाबाई रानडे, गीता साने, गिरिजाबाई या लेखिकांनी पोटतिडकीने, मोकळेपणाने लिहिले. या पिढीच्या कथांत समंजसपणा, समर्पणशीलता, प्रेमनिष्ठा यांची संसारात गरज आहे हेच सांगितले.

1960 नंतर आशय व अभिव्यक्ती यादृष्टींनी मराठी कथेला परिमाणे लाभली. कमल देसाई, विजया राजाध्यक्ष, सानिया, सरिता पदकी या स्त्रीलेखिकांकडे ते श्रेय जाते. फडके-खांडेकर काळातील कथेचा रूढ होवू पाहणारा प्रवाह गंगाधर गाडगीळानी मनोविश्लेषणाकडे वळवला. भाषावैभव म्हणजे कथा नव्हे. आशयाची कलात्मक मांडणी म्हणजे कथा नव्हे, बोधवाद म्हणजे कथा नव्हे तर जीवनाचे निखळ, लसलसते दर्शन म्हणजे कथा होय, ही जाणीव नवकथेच्या काळात निर्माण झाली. मानवाच्या जागृत व सूप्त मनोव्यापारावर या कथेने लक्ष केंद्रित केले. कमल देसाईच्या कथेत आत्मप्रत्यय अंतर्निरीक्षण येते. प्रिया तेंडुलकर, सानिया, गौरी देशपांडे यांची कथापरंपरा एक आहे. संघर्ष, क्रांती त्यांच्या कथेचे विषय असतात. स्त्रियांच्या मनाचा तळ गाठण्याचा प्रयत्न त्यात असतो. या काळातील स्त्रीलेखिकांच्या कथेतून जातिव्यवस्थेचा समाजवर असलेला पगडा व आध्यात्मिक पोकळपणा, धर्मावरचे भाष्यही बोलकेपणे केलेले आढळते. स्त्रियांची दुःखे, विवंचना मांडल्या आहेत. विषयाचा नवेपणा आणि ताजेपणा यांच्या कथात आहे. या पिढीतीलच श्रीमती आशा बगे या कथालेखिका आहेत.

श्रीमती आशा बगे यांनी आपल्या कथेतून स्त्रियांचे भावीविश्व उलगडून दाखविले आहे. स्त्री विश्व परंपरेशी जीवनाशी जवळचे नाते ठेवते. नैतिक मूल्य जपणारे आहे. काही पात्रे सामाजिक व कौटुंबिक स्तरातील आहेत. मानवी मन जाणून घेण्याची संवेदनशीलता आशाबाईंकडे अमर्याद आहे.

वातावरण निर्मितीचे आशाबाईंचे कौशल्य उल्लेखनीय आहे. सूक्ष्म निरीक्षण शक्ती, निवेदनशैली परिणामकारक आहे. विदर्भ-नागपूरकडील वातावरण कथेत असते. संरेजामशाहीचे वातावरण, संगीतमय वातावरण त्यांच्या कथेत येते. आजूबाजूच्या परिसरासकट कथेचा तपशील येतो. वृद्ध माणसे, श्रीमंती घरातील नातेसंबंध कथेत चित्रित केले आहेत. त्यांची कथा ही मध्यमवर्गीयांची कथा आहे. सुखवस्तू घरातील कथा आहे.

त्यांच्या कथात काही ठिकाणी काव्यात्मकता आढळते. तर काही कथेतील वातावरण संगीतमय असल्याचे जाणवते. आशा बगे स्वतः संगीतातील एम्.म्युझिक पदवीधर असल्याने व लहानपणापासून संगीताच्या मैफली ऐकल्याने त्यांच्या रोमरोमात संगीत भिनले आहे. एकत्र कुटुंबात त्यातही श्रीमंत घरात वाढल्याने घरातून सुसंस्कार झालेले. कीर्तन, भजन वडिल व भाऊ ब्रह्मनिरूपणासह सांगायचे. त्यामुळे त्यांच्या कथेतील एखादे तरी पात्र श्लोक म्हणताना, ओवी म्हणताना, नाटकातील पद म्हणताना, काही तरी गुणगुणताना आढळतेच. एखादा सासरा सुनेला "या आधीची ओळ कोपती गं" म्हणून विचारत असतो. त्यांच्या कथांतील स्त्रिया संमजस असतात. म्हाता-या सास-सास-यांना सांभाळणा-या असतात.

आशा बगेच्या कथेत कुठेही अशिललता येत नाही. स्त्री-पुरुष संबंध जवळ जवळ शृंगारिकपणे चित्रित करण्याचा अभाव त्यांच्या कथेत आहे. सामाजिक स्वरूपाच्या घटना, सामाजिक प्रश्न त्यांच्या कथेतून दिसत नाहीत. विषयाची विविधता ही त्यांच्या कथेत फारशी दिसत नाही. उदा. नर्सिंगहोम, "चंदन", "वर्तमान" या त्यांच्या कथात दोष कमी आहेत. गुण जास्त आहेत. व्यक्तिवाद्.मय यांचा अन्योन्य संबंध चित्रित केला आहे.

श्रीमती आशा बगे या विद्वान विदुषी असून ठराविक मर्यादेपर्यंत पांढरपेशा जवळ आलेल्यांचे दुःख चित्रित करतात. त्या क्रांतिकारी चित्र रेखाटत नाहीत. त्यांची स्त्री पात्रे बंडखोर नाहीत. मवाळ, शांत स्वभावाची आहेत. कालमानानुसार त्यांच्या मनाचे परिवर्तन झालेले दिसत नाही. त्यांच्या कथांत विषयांची विविधता फारशी दिसत नाही. ठराविक विषयांचे त्यांना आकर्षण वाटते. वृद्ध, माणसे, जमीनदारी, श्रीमंत घरातील नातेसंबंध, आश्रयदाते-आश्रित, कथेत असतात. "निवडुंग" कथेतील गायत्री खानदानी श्रीमंत कुटुंबात आश्रित म्हणून येते. "महावस्त्र" कथेतला मोरेश्वर आचारी आहे. त्याला पोसणारे कुटुंब गर्भश्रीमंत आहे. पुरुष हा आश्रयदाता व स्त्री रादैव आश्रित अशी व्यवस्था त्यांच्या कथेत असते, त्यांची स्त्री कुठेही हक्काची मागणी करत नाही. त्यामुळे सासर किंवा माहेर सोडून स्वतःची स्वतंत्र वाट शोधण्याची क्षमता तिच्यात नसते. संभाव्य असुरक्षिततेचे भय उरात घेऊन नांदणारी ही स्त्री

पन्नास-साठ वर्षापूर्वीच्या भारतीय स्त्रीचे प्रतिनिधित्व करते आहे असे वाटते. माणसा-माणसातील संबंधाचा शोध त्यांच्या कथात घेतलेला दिसतो.

आशाबाईंच्या ब-याच कथा दीर्घकथा आहेत. त्यांच्या कथा पाल्हाळिक वाटत नाहीत. मध्यमवर्गीयांच्या जीवनातील ताण आपापल्या परीने वेगळे आहेत. ते ज्या घटनातून व्यक्त होतात त्या घटनाही वेगळ्या आहेत पणया संदर्भात व्यक्ती तशा वागतील, त्याच्या प्रतिक्रिया काय असतील ? त्यांच्या मनात कल्लोळ कसे उठतील याबद्दल लेखिकेला कुतुहल आहे. त्यांनी जे लिहले ते प्रत्यक्ष अनुभवातून व अवलोकनातून. कथेतील पात्रे ठसठशीत आहेत, कुठेही अलंकाराचा सोस नाही की कोट्याचा हव्यास नाही. साधी स्त्रीसुलभ भाषा अशी त्यांची भाषाशैली आहे.

त्यांच्या कथेतील स्त्रीसुलभ, स्त्रीमधीत स्वत्व, सत्व, कुटुंबाप्रती वात्सल्य, प्रेम, आपल्या घराशी, कुटुंबाशी, मातीशी असणारे "नाळे"चे नाते यातून आत्मशोध, अस्तित्वशोध अशा वाटांनी आशा बगे यांची एका नाविन्याचाशोध घेते. मित्र, पती, मुलगा, आश्वासक अशा भिन्न भिन्न भूमिकांमधील "निर्मळ. शुध्द" बंध शोधणे हा कथेचा आत्मा आहे तर अस्सल मराठी प्रतिमासृष्टी आरस्पानी साधीसुधी शैली आणि माणसामाणसतील भावबंधाविषयीची आश्वासक गाढ समज हे या लेखिकेचे सामर्थ्य आहे. या सर्व गुणांमुळे मराठी कथेत त्यांचे स्वतःचे असे एक स्थान निर्माण केले आहे. अतिरिजितपणा, एकारलेपणा किंवा प्रचारकी बाणा आशाबाईंच्या कथेत कुठेही दिसत नाही. स्त्रियांचे दुःख मांडताना देखील अगतिकता जाणवत नाही. गुंतागुंतीच्या, अनाकलनीय नात्याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न त्यांनी आपल्या कथांतून केला आहे.

वरील विवेचनावरून श्रीमती आशा बगे यांचा कथांचा अभ्यास मी केलेला आहे. हा अभ्यास करताना कथेच्या उगमापासून नवकथेपर्यंत अगदी जलिकडच्या काळापर्यंत कथाविकास कसकसा टप्प्याटप्प्याने होत गेला, यात लेखक-लेखिकांनी कसे योगदान दिले याचा त्यांच्या लेखनवैशिष्ट्यांसह परामर्श घेतला आहे. आशाबाईंचे व्यक्तित्व व वाङ्.मयीन व्यक्तित्व मला जे भावले ते येथे नोंदविले आहे. त्यांच्या कथालेखनाची वाङ्.मयीन वैशिष्ट्ये, वाङ्.मयीन सौंदर्य उकलून दाखविण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न केला आहे. ते सर्वमान्य होईलच असे नाही. पण एका निखळ संशोधकाच्या भूमिकेतून मी कथाचा अभ्यास चिकित्सकपणे केला आहे. व्यक्ति आणि वाङ्.मय यांचा अतूट संबंध कथेतून जाणवतो. त्यांचे साहित्य व्यक्तनिष्ठ, आत्मनिष्ठ, अनुभवनिष्ठ आहे.